

קטר מנסה לשרוד באמצעות נראות, וחברת קטר איירווייז ממלאת בכך תפקיד מרכזי

רועי רוזנבליט

ספטמבר 2020

קטר חותרת בהתמדה לנראות ולהכרה עולמית בה ובתפקידה האזורי, כשברקע לכך היריבות הוותיקה בינה ובין ערב הסעודית ואיחוד האמירויות. יריבות זו קיבלה פומבי ב-2017, כשריאד ואבו דאבי הכריזו חרם רשמי על קטר. חברת קטר איירווייז, ששימשה במשך השנים ככלי מרכזי באסטרטגיה הקטרית להשגת נראות, נפגעה קשה מהחרם, והיא תובעת עתה את יוזמיו בבית משפט בינלאומי.

ביוני 1995 תפס חמד בן ח'ליפה אל-ת'אני את השלטון בקטר מידי אביו, האמיר ח'ליפה בן חמד, בהפיכה ללא שפיכות דמים. יד ימינו של האמיר החדש היה שר החוץ דאז, חמד בן ג'אסם אל-ת'אני, בן לענף אחר של המשפחה השלטת שאיננו בקו הירושה, אך שנהנה מאמצעים כלכליים מופלגים. קטר הייתה אז מדינה קטנה, חסרת אמצעים של ממש (הפקת הגז הטבעי החלה רק ב-1999, והפכה את קטר לאחת משלוש מעצמות הגז המובילות בעולם), ובעיקר – לא מוכרת בעולם.

בראש מפת האיומים שראה לנגד עיניו הצמד חמד וחמד, האמיר הטרי ושר החוץ שלו (ששודרג כעבור שנים ספורות להיות ראש ממשלה), ניצבה ערב הסעודית. דוחה החדשה והפעלתנית הייתה לצנינים בעיני ריאד הקנאית לסטטוס-קוו, והחשש היה שמשפחת אל-סעוד עלולה, אם יעלה הרצון מלפניה, למחוק את קטר – צבאית ומדינית – מעל מפת האזור. חשש זה לא נולד משום מקום: בתקרית צבאית ב-1992 כבשה ערב הסעודית עמדת גבול קטרית, ואיש בעולם כמעט לא שמע על כך. אם תשוב ערב הסעודית ותתקוף, חששו השניים, תעמוד קטר לבדה, והעולם כולו, שממילא אינו מגלה בה עניין, כלל לא ישים לב.

את חזונו של האמיר ושר החוץ שלו דאז אפשר לסכם במילותיו של טל ברודי, כמעט שני עשורים קודם לכן: "אנחנו על המפה ואנחנו נשארים על המפה". כדי להשיג יעד זה הגו השניים אסטרטגיה ייחודית, שלטעמי ניתן לכנותה: שרידות באמצעות נראות (visibility). יראה העולם ויכיר את קטר, בכל מדיום אפשרי, ואז יקשה על ערב הסעודית, או על כל גורם אחר, להתנכל לה ולמחוק אותה מעל המפה העולמית. במאמר זה אני מבקש להתבונן בחברת קטר איירווייז ככלי להשגת מטרה זו ודרכה – על המסלול שעשתה קטר עצמה.

קטר החלה לפעול במספר כיוונים. היא ביקשה להפוך לנכס אסטרטגי בראייתו של הממשל בוושינגטון, בשונה מהדימוי שלה כנקודה זניחה-יחסית באזור כפי שהיא נתפסה עד אז בארה"ב. תשומת הלב האמריקאית לא התמקדה באותה תקופה בקטר, אלא במפקדת הצי החמישי האמריקאי בבחריין, בבסיס הימי בג'בל עלי שבאמירויות, ואפילו בבסיס האווירי של נאט"ו באי הבריטי דייגו גרסיה שבאוקיינוס ההודי. כשהחליט יורש העצר הסעודי עבדאללה לסגור את בסיסי חיל האוויר האמריקאי על אדמת הממלכה, הציעה דוחה לווישינגטון לארח על אדמתה בסיס של חיל האוויר ואף מימנה את הקמתו ב-1996 בסכום של מיליארד דולר. בסיס אל-עודייד בקטר הוא כיום הבסיס האווירי הגדול של נאט"ו במזרח התיכון, ומרכז למבצעי הפנטגון באזור כולו. במקביל ביקשה דוחה להתקרב גם לחברה האזרחית בארה"ב ולשיח הגלובלי-ליברלי, וכך, בתחילת שנות האלפיים נפתחו בקטר שלוחות של אוניברסיטאות אמריקאיות מובילות כמו ג'ורג'טאון וקורנל. מתוך מודעות לשינוי בעולם התקשורת הגלובלית, שהחל עם עלייתה של רשת CNN לאוויר ב-1991, ביקשה דוחה להשתלב גם בעולם זה, וכשבעליה הסעודים של רשת טלוויזיה בשם "חצי האי ערב", בערבית "אל-ג'זירה", שהוקמה ב-1995 ביקשו להיפטר ממנה בשל חילוקי דעות עם צוות העורכים, בקטר מיהרו לרכוש אותה ולהעבירה לדוחה. קטר גם החלה למלא תפקיד אזורי מול חמאס בעזה.

חברת קטר איירווייז היא אחד מהגורמים בדרך להשגת היעד האסטרטגי של קטר: שרידות באמצעות נראות. מאז ייסודה של החברה ב-1993, הייתה זו חברה פרטית: בעל השליטה בחברה היה שר החוץ הקטרי חמד בן ג'אסם, יד ימינו של האמיר ולימים ראש ממשלת הנסיכות. כמנכ"ל החברה, הציב שייח' חמד את בן טיפוחיו, מוסלמי שיעי שגדל יחד עמו מגיל צעיר, אכבר אל-באכר. ב-2013 מכר שייח' חמד את חלקו בחברה לממשלה, וקטר איירווייז היא מאז חברה ממשלתית; אלא שאל-באכר מוסיף לשמש בתפקיד המנכ"ל.

החברה הרחיבה במהירות את צי מטוסיה, הכולל כיום כ-200 מטוסים, ואת מפת יעדיה, ללא כל פרופורציה לגודלה הצנוע של הנסיכות. ב-2013 הצטרפה החברה ל-One World Alliance, והייתה החברה הערבית הראשונה שהצטרפה לאחת משלוש הבריתות הבינלאומיות של חברות תעופה. כבר מ-1999 החלה החברה למכור כרטיסים לישראלים, חתמה על הסכם code-share עם חברת ארקיע (שהיה בתוקף עד שארקיע הפסיקה לטוס לירדן), ובמשך מספר שנים אף פעל משרד כרטיסים של החברה ברמת גן. החברה ממשיכה עד היום לשווק כרטיסי טיסה למזרח באמצעות סוכני נסיעות ישראליים. ישראלים רבים מצאו עצמם בדוחה במעבר בין ירדן לתאילנד, הודו או נפאל. החברה טסה ליעדים רבים באירופה, וכשנתקלה בקשיים לפתוח קו לניו יורק, רכשה חברה אירופית פושטת-רגל והשתמשה בקו שלה לשדה התעופה קנדי בניו יורק.

כל מי שעבר בשנים האחרונות בשדות תעופה מרכזיים בעולם, יכול היה להבחין במטוסי קטר איירווייז הצבועים סגול-לבן כצבעי דגל הנסיכות, על זנבם סמלה של קטר – הראם הערבי (שנכחד, אגב, מקטר בשל ציד, אך ניתן לראותו כיום בשמורות טבע בעומאן ובחי-בר ביטבתה), וגוף המטוס כולו מעוטר בכתובת-ענק באנגלית "קטר" ובאותיות קטנות יותר, "איירווייז" והשם הערבי, "אל-קטריה" ("הקטרית").

נזכיר שקטר איירווייז צריכה הייתה לשרת את יעד-העל של הנסיכות הקטנה: נראות (ובדרך זו, שרידות). לא כל אזרחי העולם עוברים, בשגרה, במזרח התיכון. יתרה מכך, הצרכן הממוצע דובר האנגלית איננו צופה בהכרח בערוץ "אל-ג'זירה" באנגלית המאדיר את שמה של קטר, אף שהערוץ מסופק לו, קרוב לוודאי, במסגרת חבילת הכבלים. התחכמה קטר איירווייז, והעניקה את החסות לתחזית מזג האוויר בערוץ סקיי ניוז הבריטי מאז 2005. הפרסום על מסך הכסף עובד, אבל יותר מכך: כעת, קשה יותר לצופה לחמוק מהטקסט, "בחסות קטר איירווייז", ומהלוגו עם השם "קטר" שממלא את המסך לפני ואחרי התחזית.

קטר איירווייז מתחרה עם חברות תעופה אחרות על חסויות בכדורגל העולמי (כך למשל, חברת "אמירייטס" נתנה את שמה לאיצטדיון של מועדון ארסנל בלונדון כבר ב-2004). בין 2013 ל-2017, העניקה קטר איירווייז חסות לקבוצת הכדורגל ברצלונה, והחליפה בכך את "קרן קטר" (Qatar Foundation) של רעיית האמיר שייח'ה מוזה, שנתנה לברצלונה את החסות מאז 2010. מאז, נתנה קטר איירווייז חסות גם לקבוצות באיטליה, אוסטרליה והפיליפינים. מפברואר 2020, החברה היא שותפה ראשית בקבוצת פריז סן ז'רמן, וב-2018 נתנה קטר איירווייז את חסותה הרשמית לגביע העולם בכדורגל. אם זה לא מספיק, החברה אמורה לתת את החסות גם למונדיאל שעתיד להתקיים בדוחה ב-2022. דוחה, אגב, התחרתה ללא הצלחה על אירוח אולימפיאדת 2016, ובכוונתה לחדש את המירוץ לאחת האולימפיאדות הבאות.

לא רבים, בארה"ב, באירופה או אפילו בישראל, יודעים שקטר היא נסיכות בת מיליון תושבים, חצי-אי קטנטן המזדקר אל תוך המפרץ. אבל מדינה ששומעים עליה כה הרבה, עם חברת תעופה הנוכחת בכל מקום, מתחזית מזג האוויר ועד לחולצות קבוצות הכדורגל המובילות בעולם – מי יהיו לפגוע בה?

יעדם של האמיר חמד בן ח'ליפה וראש ממשלתו חמד בן ג'אסם, להעלות את ארצם על מפת התודעה העולמית, הושג מעל ומעבר למשוער. אך הם לא הסתפקו בכך, אלא פנו במשך השנים למדיניות של פרובוקציה – כלפי מצרים של מבארכ, ירדן, מרוקו ועוד. חמד בן ג'אסם עורר פעם אחר פעם את זעמם של מנהיגי מדינות ערב בהתבטאויות שנתפסו כלא-מכבדות כלפיהם. רשת אל-ג'זירה שפכה שמן על המדורה בכתבות-תחקיר ביקורתיות על משטרים ערביים שונים, ובעיקר בביקורת חוזרת ונשנית על שליטי ערב הסעודית, שהיא הפרה של קוד ההתנהגות המקובל בעולם הערבי. בתחילת שנות האלפיים היו שטענו ששר החוץ הקטרי רואה עצמו "כמדינאי עולמי מסדר הגודל של אוטו פון-ביסמארק", מאחד גרמניה במאה ה-19. בין היתר תמכה קטר, בגלוי ובהתרסה כלפי שכנותיה הערביות, בחמאס ובאחים המוסלמים, וגם כלפי ישראל

נקטה הנסיכות, לסירוגין, צעדים של התקרבות והתרחקות שבלטה בהם ההתרסה כלפי ערב הסעודית, מצרים ומדינות ערביות נוספות.¹

אחרי 18 שנה, הוריש האמיר חמד ב-2013 את שלטונו לבנו תמים. האמיר החדש החליף את צמרת ממשלתו, ושחרר את ראש הממשלה רב הכוח והאמצעים, חמד בן ג'אסם, לעשות לביתו. ביוני 2017 מינה המלך הסעודי סלמאן את בנו ליורש העצר. מוחמד בן סלמאן החל מיד, יחד עם בעל בריתו, יורש העצר של אבו דאבי ושליטה בפועל של איחוד האמירויות מוחמד בן זאיד, במערכה נגד עליית כוחה ומעמדה של איראן באזור, ולא פחות מכך, נגד התחזקותם של האחים המוסלמים וכוחות סוניים קיצוניים. קטר, על קרבתה היחסית להנהגה האיראנית, תמיכתה המוצהרת באחים המוסלמים ופריצת-הגדר הבלתי-פוסקת שלה, סומנה כאחת המטרות הראשונות למתקפה הדיפלומטית. בן סלמאן ובן זאיד החליטו להעניש את האמיר הקטרי הצעיר ואת ממשלתו על יותר משני עשורים של שבירת השורה המפרצית, והכריזו חרם על קטר.

האם ללא הנראות שרכשה לעצמה קטר בעולם, היו ערב הסעודית ואיחוד האמירויות מלוות את המתקפה המדינית והכלכלית שלהן על קטר גם במתקפה צבאית? האם כשם שריאד ואבו דאבי שלחו כוחות לתימן מאז 2015 (בהשתתפות קטרית צנועה), עלול היה להתמשח הסייט הוותיק של מנהיגי קטר, וכוחות מערב הסעודית והאמירויות היו תוקפים את הנסיכות הקטנה? קשה להעריך. על חששה של ההנהגה הקטרית מפני תרחיש כזה, שלא התמשח, יכולה להעיד נכונותה המוצהרת של אנקרה להתערב צבאית לטובת דוחה. אך המתקפה הייתה מדינית וכלכלית, והיא התמקדה בסמלי שלטון וסמלי נראות.

אין זה מקרה שקטר איירווייז, חברת הדגל, מסמליה של קטר וה"בייבי" של ראש הממשלה הקודם בן ג'אסם, שהוביל במשך שנים את ההתרסה נגד שכניו, תפסה מקום של כבוד ב"בנק המטרות" שסימנו בן זאיד ובן סלמאן. בד בבד עם סגירת הגבולות עם קטר, הכריזו ריאד ואבו דאבי חרם על קטר איירווייז. החרם כלל לא רק את ביטול טיסותיה של החברה לערב הסעודית ולאיחוד האמירויות, אלא גם איסור מעבר בשמיהן (flyover). קטר איירווייז נאלצה להאריך מאד את נתיבי הטיסה מדוחה ואליה, ונפגעה פגיעה כלכלית קשה. קשה לא פחות הייתה הפגיעה המדינית והתדמיתית בקטר עצמה. המדינה ששמה נישא בפי כל, והמעצמה התעופתית שנשאה בגאון את דגלה, הפכו באחת מוחרמות ומנודות, נצורות ומתקשות לשמר את הקשר עם העולם.

הממשלה הקטרית חסרת הניסיון התקשתה להתמודד עם החרם, וספגה מהלומה כואבת, כלכלית, מדינית ותדמיתית. התקרבותה הניכרת לתורכיה מאז החרם לא הביאה, בינתיים, לשיפור מהותי במצבה. קטר מוסיפה לדמם, אך התשתית שנבנתה בידי ההנהגה הקטרית הקודמת, והנראות שצברה בזירה האזורית והעולמית, מסייעות לה לשרוד ולהתמודד עם המכות שניחתו עליה. קטר איירווייז מוסיפה (נכון ל-2019) לקטוף את תואר "חברת התעופה המובילה בעולם", מזה חמש שנים, בסקרי שביעות רצון בינלאומיים. האוניברסיטאות האמריקאיות ממשיכות לפעול בקטר, ואל-ג'זירה ממשיכה לשדר ברחבי העולם. מעל לכל, ממשיך הבסיס האמריקאי בקטר לשמש עמוד תווך למבצעים של ארה"ב באזור, על אף מורת הרוח התקיפה שמביעים מנהיגי ערב הסעודית ואיחוד האמירויות באוזני ההנהגה האמריקאית.

כיום, יוצאת חברת קטר איירווייז למתקפת-נגד. היא תובעת מערב הסעודית, איחוד האמירויות וגורמים אחרים מיליארדי דולרים, פיצוי על הנזקים שנגרמו לחברה מאז 2017 עקב הסכסוך בין קטר לשכנותיה.² אפשר לצפות שהחברה תיעזר בתביעתה בעורכי הדין הטובים בעולם לתחום התעופה, וסביר שכך ינהגו גם ערב הסעודית ואיחוד האמירויות. העברת הסכסוך בין קטר איירווייז לשכנותיה של קטר לזירה המשפטית, היא רק קרב נוסף במערכה המוסיפה להתגלגל. במידה רבה של סבירות, קטר תשרוד את המערכה, בזכות תשתית הנראות שהשכילה לבנות מאז 1995. אך עד כמה תשמור קטר על תפקידה הדומיננטי באזור, וכיצד ייראו יחסי הכוחות במפרץ ובאזור בעתיד – זאת קשה כרגע לצפות. אפשר לשער, שלנשיא האמריקאי שייבחר בנובמבר יהיה תפקיד חשוב בהתוויית הכיוון שאליו ילכו היחסים הפנים-מפרציים והאזוריים.

¹ ראו למשל ד"ר מיכל יערי, "ישראל וקטר: יחסים בצל ובחסות הסוגיה הפלסטינית", מכון מיתווים, פברואר 2020.

² "Qatar Airways sues Saudi Arabia, UAE, others over airspace closure," *Al-Monitor*, 22 July 2020.